

mişlerdir. Ziyâ Paşa eseri bir mucize olarak kabul etmiş, Muallim Nâci ise İran şairi Hâkânî-i Şîrvânî'den daha üstün kabul ettiği Hâkânî'yi, "Gelmemiştir sana hâlâ sâni / Ümmetin mefharisin Hâkânî" diyerek yüceltmıştır. *Hilye-i Hâkânî*'nin İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır (TSMK, Revan Köşkü, nr. 80, 829, Emanet Hazinesi, nr. 670, 1144; İÜ Ktp., TY, nr. 136, 279, 7217; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 438, Fâtih, nr. 5379). Matbu nüshaları arasında en dikkat çekici olanı, 1264'te (1848) Râcih Efendi tarafından yeniden tertip edilen ta'lik hurufatıyla Tabhâne-i Âmir'e'de yapılmış ilk baskısıdır (diğer baskıları için bk. Özege, II, 577). Kitabın yeni harflerle iki neşri ise Numan Külekçi (Erzurum 1988) ve İskender Pala (İstanbul 1991) tarafından gerçekleştirilmiştir. 2. *Divan*. Daha çok gazellerden oluşan orta hacimdeki eserin başta İstanbul olmak üzere (TSMK, Hazine, nr. 1003; İÜ Ktp., TY, nr. 2843; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 127) Türkiye kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Divandaki 216 gazel akıcılığı ve sade üslûbu ile dikkati çekmektedir. 3. *Miftâhu'l-fütûhât*. Kırk hadis tercümesi olan eser, aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" kalıbıyla ve mesnevi şeklinde yazılmış olup türünün başarılı örneklerinden biri sayılmaktadır. 1011'de (1602) başlanıp 1012'de (1603) Hz. Peygamber'in doğum gecesinde tamamlanan bu eser de Sadrazam Cigalazâde Sinan Paşa'ya sunulmuştur. Serbest bir şekilde tercüme ve şerhedilen hadislerle ilgili evliya, enbiya ve ashap menkıbelerinden alınma hikâyelere de yer verilmiştir. Her hadisin tercümesi on, hikâye kısmı ise kırk elli beyit kadardır (geniş bilgi için bk. Karahan, s. 197-203). Oldukça kuvvetli bir nazım tekniğine sahip olan eserde Hâkânî'nin konuya hâkimiyeti farkedilmekte ve müellifin Arap ve Fars edebiyatındaki birçok hadis-i erbaînden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin (İÜ Ktp., TY, nr. 69, 796, 902, 2174, 2318; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 680; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 387; Necip Paşa Ktp., nr. 137, 138; Atatürk Üniversitesi Ktp., Ağâh Sırrı Levend, nr. 24, 25, 26) "Sergüzeşt-i Sâhib-i Te'lîf" faslında Hâkânî'ye dair bazı bilgilere rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî*, İstanbul 1264; a.e. (haz. Nihal Eldem, lisans tezi, 1968), İÜ Ed.Fak. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Tez, nr. 786; a.e. (haz. Hasan Akdoğan, lisans tezi, 1974), a.y., nr. 1251; a.mlf., *Hadis-i Erbaîn Tercümesi* (haz. Sâdık Tiryâkî, lisans tezi, 1977), a.y., nr. 1916; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-es'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 143; Riyâzî, *Riyâzü's-suarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 61^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 691, 786; Rızâ, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 243, vr. 56^a; İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-i İrfân*, TSMK, Hazine, nr. 1281, vr. 292; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, s. 24; Ziyâ Paşa, *Harâbât*, İstanbul 1291, mukaddime, s. 5; *Sicill-i Osmânî*, II, 264, 377; Muallim Nâci, *Mecmûa-i Muallim*, İstanbul 1309, s. 177; a.mlf., *Osmanlı Şairleri* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1986, s. 62-75; Fâik Reşad, *Eslâf*, İstanbul 1312, II, 62; Gibb, *HOP*, III, 193-198; *Osmanlı Müellifleri*, II, 163; Şemseddin Kutlu, *Türk Edebiyatında Hilyeler* (lisans tezi, 1941), İÜ Ed.Fak. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Tez, nr. 125; TYDK, II, 229-231; Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul 1954, s. 197-203; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 384; Banarlı, *RTET*, I, 602-603; Özege, *Katalog*, II, 577; Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s. 278-280; "Hâkânî", *Büyük Türk Klâsikleri*, IV, 128-132; Numan Külekçi, "Edebiyatımızda Hilye ve Hilye-i Hâkânî", *İslâmî Edebiyat*, sy. 4, İstanbul 1989, s. 40-42; Ali Fuat Bilkan, "Hadis-i Şerifler Işığında Hilye-i Hâkânî", a.e., Dönem: 2, sy. 1 (1989), s. 12-14; Ali Canip Yöntem, "Hâkânî Mehmed Bey", *TDED*, II/1-2 (1947), s. 43-46; a.mlf., "Hâkânî", *İA*, V/1, s. 96-97; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 2012-2013; "Hâkânî Mehmed Bey", *TA*, XVIII, 322; Fahir İz, "Khâkânî", *EF* (İng.), IV, 916; "Hâkânî Mehmed Beğ", *TDEA*, IV, 21; "Hilye, Hilyeler", a.e., IV, 238.

MUSTAFA UZUN

HÂKÂNÎ-i ŞİRVÂNÎ

(خاقانی شروانی)

Efdalüddin Bedil (İbrâhîm) b. Alî
(ö. 595/1199)

İranlı kaside şairi.

520'de (1126) Gence'de doğdu. Bir şiirinde, babasının İranlı ünlü şair Senâî'nin yerini tutacağını düşünerek kendisine Bedil adını verdiğini kaydederse de adı bütün tezkirelerde İbrâhîm olarak geçer. Necîbüddin Ali adında dülger bir babanın ve sonradan müslüman olmuş bir annenin oğludur. Orta halli bir ailenin çocuğu olan Hâkânî amcası Kâfiyüddin Ömer b. Osman tarafından himaye edildi. Amcası ona Arapça öğretti ve Arap edebiyatının tanınmış eserlerini okuttu. Eserlerinin muhtevasından dönemindeki geçerli ilimleri bildiği anlaşılan Hâkânî, öğrenimini sürdürdüğü yıllarda Hakâikî mahlası ile gazel ve na'tlar yazmaya baş-

ladı. Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'e benzetilerek kendisine amcası tarafından Hassânü'l-Acem unvanı verildi. Dönemin tanınmış şairlerinden Ebû'l-Alâ-yi Gencevî (Şîrvânî) onu öğrencileri arasına aldı ve kızıyla evlendirdi. Bu olay, daha önce Ebû'l-Alâ'nın kızıyla evlenmek isteyen şair Felekî-yi Şîrvânî ile arasının açılmasına sebep oldu. Bu arada Şîrvanşahlar'dan Ebû'l-Muzaffer Hâkân-ı Ekber, Hâkânî'ye "melikü's-suarâ" ve "nedîmü's-suarâ" unvanlarını tevcih ettiği gibi Hâkânî mahlasını kullanmasına da izin verdi. Bir süre sonra kayınpederiyle arası açıldı. Ebû'l-Alâ damadını mürtedlikle, Hâkânî de onu Haşhaşiler'den olmakla suçladı. Sünnî bir çevrede bu suçlamalara muhatap olmanın etkisi büyüktü. Kayınpederini bu şekilde suçladığı için tenkit edilen Hâkânî, muhtemelen bu tenkit ve dedikodular sebebiyle başka hükümdarların saraylarına intisap yollarını aradı. Esasen Şîrvanşahlar sarayında umduğunu bulamadığından ailesini geçindiremeyecek duruma düşmüş ve babasından yardım istemek zorunda kalmıştı.

Geçimini sağlamak amacıyla kendilerine kasideler takdim edecek yeni muhit arayan Hâkânî, ilk olarak Halhal ve Azerbaycan Hükümdarı Abdurrahman b. Togayürek'in oğlu Rükneddin Muhammed için bir kaside yazdıysa da umduğunu bulamadı. Hârizmşahlar'dan Atsız b. Muhammed'e yazdığı kaside Atsız'ın münşisi Reşidüddin Vatvât tarafından beğenildi ve durum Hâkânî'ye bildirildi. Vatvât vasıtasıyla Hârizmşah'ın kendisine bir görev vermesini bekleyen Hâkânî umduğunu elde edemeyince Vatvât'a bir hicviye yazdı. Ancak daha sonra bu hicviyeden ötürü pişmanlık duyup Vatvât ile arasını düzeltmeye çalıştı. Bu sırada amcası Kâfiyüddin Ömer'in ölümü (545/1150) ve etrafındakilerin kötü davranışları onu dünyadan ve insanlardan soğuttu. Toplumdan uzaklaşmayı ve inzivaya çekilmeyi çok istediği halde ömrünün sonuna kadar bunu gerçekleştirmedi.

Hâkânî, Selçuklu Sultanı Sencer'le ilişkisi kurmak amacıyla Rey'e gitti. Ancak orada iken Oğuzlar'ın Sencer'i esir ettiğini öğrenince Şîrvan'a döndü. İlk kasidesini yazdığı Hâkân-ı Ekber Minûçîhr'e iki kaside takdim ettiyse de kabul görmedi. Bunun üzerine 551-552'de (1156-1157) hacca gitmek için Şîrvan'dan ayrıldı. Hac dönüşü bir süre İsfahan ve Bağdat'ta kaldı. İsfahan'da Mücîrüddîn-i Beylekânî'nin bu şehri hicveden ve kendisine at-

fedilen şiirine yazdığı bir kaside ile karşılık verdi. Ülkesine döndüğünde kayınpederi ve diğer kimseler tarafından sıkıştırıldığı için Mekke'de tanıştığı Derbend Emîri Seyfeddin Arslan'ın yanına gitti ve ona kasideler yazdı. Mekke'ye kadar uzanan bu seyahatinde *Tuhfetü'l-İrâkeyn* adlı seyahatnâmesini kaleme aldı. Kayınpederi Ebü'l-Alâ-yi Şîrvânî 554'te (1159) ölünce Hâkânî'ye Şîrvanşahlar sarayının yolu açıldı ve kendisine yıllık 30.000 dirhem maaş bağlandı. Ancak bu mutluluk Hâkân-ı Ekber Minûçihri'nin vefatına (565/1170) kadar sürdü. Yerine geçen oğlu Âhistân Hâkânî'ye babası gibi iyi davranmadı. Kendisi için yazdığı birçok kasideye rağmen maaşını kestiği gibi elinden iktâ beratını da aldı. Bir süre sonra muhtemelen kendisini çekemeyenlerin iftiralı üzerine yedi ay zincire vurularak hapsedildi. Hâkânî, o sırada Şîrvan'a gelen Bizans prenslerinden Andronikos Komnenos'a kendisine şefaatte bulunması için iki kaside yazdı. Prens aracılığı sayesinde 569'da (1173-74) serbest bırakılan Hâkânî Şîrvan'dan ayrılıp hacca gitmek istediye de hükümdar izin vermedi. Hükümdarın kız kardeşine yazdığı bir kaside ile annesinin tavassutu sayesinde ertesi yıl hacca gitmesine izin verildi. Hacca giderken uğradığı Medâin'de Sâsânîler döneminin muhteşem harabelerini gördü ve bu harabeleri anlatan kasidesini yazdı. Bir yandan ailesini, diğer yandan dönüşünde Âhistân'ın kendisine nasıl davranacağını düşündüğünden hacda rahat değildi. O sırada Âhistân'ın hacda bulunan kız kardeşinden kendisi için şefaatte bulunmasını istedi. Ancak olumlu bir sonuç alamadığı için ülkesine dönmeyip bir süre Bağdat'ta kaldı. Daha sonra Âhistân'dan aldığı bir mektup üzerine Şîrvan'a gitti. Hükümdardan kendisine divanda bir görev verilmesini istedi ve muhtemelen bu isteği yerine getirildi. 570'te (1175) yirmi yaşındaki oğlu öldü. Kısa bir müddet sonra da şeyhi ve üstadı Umdetüddin Muhammed b. Es'ad et-Tûsî'nin vefat haberini alması ile üzüntüsü bir kat daha arttı. Hayattan usanmış bir durumda Gence'ye gitti ve orada Nizâmî-i Gencevî ile tanıştı. Âhistân'ın Şîrvan'da kalmasını istemesine rağmen Hâkânî Horasan'a gitmeyi düşünüyordu. Bu sırada Hârizmşah'ın şairi Reşidüddin Vatvât'ın ölümü onun Hârizm sarayına gitme arzusunu kamçıladi. Ancak Hârizmşah'a yazdığı kasiden bir sonuç alamayınca Tebriz'de kaldı. Âhistân onu Şîrvan'a çağırırsa da kabul etmedi. Karısının vefatı üzerine

onun için sekiz mersiye yazdı ve çok geçmeden kendisi de Tebriz'de öldü. Sürhâb adı verilen yerde bulunan Makberetüş-şuarâ'da defnedildi.

Hâkânî İran edebiyatının en büyük şairi kabul edilir. Keskin zekası ve geniş hayal gücü sayesinde şiire yenilikler getiren Hâkânî, şiirlerini yüksek insanî duyguların yanı sıra döneminin ilmî verilerine yaptığı telmihlerle de süsler. Eşya ve olaylar arasındaki ilişkileri en güzel teşbih ve istiarelerle dile getirir. Şiirlerinde geniş ölçüde yer verdiği İslâmî unsurlara annesinden öğrendiği Hristiyanlık'la ilgili unsurları da katar. Ancak bütün bunları zorlanmadan yapar. Özellikle mersiyelerindeki duyguları daha samimi ve içtendir. Senâî'nin yerini tutan bir şair olduğunu söylemiş olmasına rağmen o ayarda bir sûfi sayılmaz. Hâkânî, hikmetli sözlerinde Senâî'yi andırmakla birlikte diğer konularda daha ziyade Unsuri'ye benzer.

İran şiirine şekil bakımından yenilikler getiren Hâkânî, şiirlerinde genellikle kısa vezinler kullanmış, kasidelerle kaside niteliği verdiği terakibibendlerdeki matla' yenileme sistemini getirmiş, beyit sayısını bakımından da kasideyi zenginleştirmiştir. Ayrıca tasrî' ve redife meraklı olduğu için çok uzun şiirlerde mâna ve şekil bakımından zaman zaman uyum bozulursa da kasidenin sonuna gelindiğinde şairin bütün maharetini ortaya koyarak sanatının zirvesine yükseldiği görülür.

Kendisi daha hayatta iken şiirleri İslâm dünyasında büyük bir ün kazanan şairin bu etki ve şöreti yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin birçok gazelinde onun etkisi görüldüğü gibi "Bahrül-ibrâr" adlı kasidesine Hint, İran ve Türk şairleri tarafından nazîreler yazılmıştır. Fuzûlî'nin *Enîsü'l-kalb* adlı mesnevisi de "Bahrül-ibrâr" a yazılmış bir nazîredir.

Hâkânî, kendisinin şiirde olduğu kadar nesirde de iyi bir sanatkar olduğunu söyler. Şiir alanındaki başarısı günümüze kadar gelen bol miktardaki malzemenen anlaşılmaktadır, ancak bilinen mensur eserleri bu konuda yeterli bir fikir vermez. Sayıları altmışı bulan mektuplarını ihtiva eden münşeât mecmuası ile *Tuhfetü'l-İrâkeyn* adlı eserinin önsözünün dışında mensur bir eseri günümüze kadar gelmemiştir.

Eserleri. 1. *Tuhfetü'l-İrâkeyn*. Fars edebiyatında ilk manzum seyahatnâmedir. Hâkânî Irâk-ı Acem ve Irâk-ı Arab, Mekke ve Şam gezisini anlattığı bu eseri

552'de (1157) Musul Emîri Cemâleddin Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İsfahânî adına Bağdat'ta yazmaya başlamış ve kırk gün içinde tamamlamıştır. *Tuhfetü'l-İrâkeyn* Şeyh Abdüsselâm, Gulâm Muhammed, Abdülganî ve Seyyid İsmâil Ebcedî tarafından şerhedilmiştir (nüshaları için bk. Storey, V/2, s. 393-397). Çeşitli baskıları yapılan eser (Ekberâbâd 1855; Lahor 1867; Kanpûr 1284; Leknev 1294) son olarak Yahyâ Karib tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1333 hş.). 2. *Dîvân*. Kaside, terakibibend, kıta, gazel ve rubâilerden oluşan eser 17.500 beyit ihtiva eder. Döneminin hemen bütün ilimlerine vâkıf olan Hâkânî, şiirlerinde duygularıyla bilgilerini büyük bir ustalıkla bağdaştırdığından şiirlerinin anlaşılması bir ölçüde bu ilimler hakkında yeteri derecede bilgi sahibi olmaya bağlıdır. Divanın ilk baskısı Leknev'de yapılmış (1294, 1309), bunu Ali Abdürresûlî'nin (Tahran 1316 hş.), M. Abbâsî'nin (Tahran 1336 hş.) ve Ziyâeddin Seccâdî'nin (Tahran 1338 hş.) neşirleri takip etmiştir. Seccâdî ayrıca divanın bir bölümünü de yayımlamıştır (Tahran 1351 hş.). Divanın Rusça tercümesiyle beraber neşri gerçekleştirilmiş (Petersburg 1875), ayrıca bazı seçilmiş şiirlerin Rusça tercümesi de yayımlanmıştır (Moscow 1980, 1986; Bakü 1981). Hâkânî'nin şiirlerine çeşitli şerhler yazılmıştır. Muhammed b. Dâvûd b. Muhammed el-Alevî eş-Şâdiâbâdî'nin Sultan Nâsirüddin Halacî'ye sunduğu *Şerh-i Divân-ı Hâkânî*'si, Abdülvehhâb b. Muhammed el-Hüseynî el-Me'mûrî'nin *Şerh-i Müşkilât-ı Divân-ı Hâkânî*'si (*Muhabbetnâme*), Kabûl Muhammed'in *Ferahefzâ'sı*, Rızâ Kulî Han'ın *Miftâhu'l-künûz fi şerhi eş'ârî Hâkânî*'si ve müellifi belli olmayan birçok şerh bunlar arasındadır (şerhlerin nüshaları için bk. Storey, V/2, s. 391-393). Divandan yapılan seçmeler içinde Muhammed Hasan-ı Dihlevî'nin *İntihâb-ı Külliyyât-ı Hâkânî* (Leknev 1925), Seyyid Abdülvâsî-i Ca'ferî'nin *Kaşâ'id-ı Hâkânî* (Allahâbâd 1926) ve Seyfî'nin *İntihâb-ı Kaşâ'id-ı Hâkânî* (Urduca notlarla birlikte, Leknev 1931) adlı eserlerini anmak gerekir. Meşhur olaylar veya yerler hakkında yazılmış bazı kasideler de çevirileriyle birlikte ayrıca basılmıştır. Şairin Bizans Prensi Andronikos Komnenos için yazdığı kaside Khanikov tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanmış (JA, VI, [1865] s. 303), Vladimir Federovich Minorsky "Khâkânî and Andronicus Cornnenos" adlı makalesinde kasideyi İngilizce'ye çevirmiştir (BSOAS, XI/3, s.

659-663); bu makale Abdülhüseyin Zer-rinkûb tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir (*Ferheng-i İrânzemin*, Tahran 1332 hş. [1953], I/2, s. 111-173). Hüseyin Dâniş, Medâin harabeleriyle ilgili kasidesini *Ta'lim-i Lisân-i Fârsî* adlı kitabının içinde Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlamış (İstanbul 1331, s. 163-176), Jerome W. Clinton'un "The Madâen Qasida of Xaqâni Shajewâni" adlı makalesinde bu kasidenin transkripsiyonlu metniyle İngilizce çevirisi verilmiştir (*Edebiyât*, I/2, Philadelphia 1976, s. 153-170).

Hâkânî'nin mektupları Ziyâeddin Secâdî tarafından *Mecmû'a-i Nâme-hâ-yi Efdalüddin Hâkânî-yi Şîrvânî* (Tahran 1346 hş.) ve Muhammed Revşen tarafından *Münşe'ât-ı Hâkânî* (Tahran 1362 hş.) adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Avfi, *Lübâb*, I, 221-224; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlî-sû'n-nefâ'is* (trc. Hakîmşah Muhammed-i Kazvînî, nşr. Ali Asgar-ı Hikmet), Tahran 1363 hş., s. 331-333; Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed-i Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 88-94; a.e. (trc. Necatî Lugal), İstanbul 1977, s. 120-125; Emin-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklim* (nşr. Cevâd-ı Fâzıl), Tahran, ts. (Kitâbfurûşî-yi Ali Ekber İl-mî), III, 269-287; Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 27, 36, 52; Hidâyet, *Riyâzû'l-'ârifîn*, s. 317 vd.; Browne, *LHP*, II, 391-400; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Sûhan ü Sûhanverân*, Tahran 1312 hş., II, 300-352; Hüseyin-î Âmûzgâr, *Mukaddime-i Tuhfetü'l-havâtır ve zûdetü'n-nevâdir-i Hâkânî*, Tahran 1333; A. Bausani, *Storia della letteratura Persiana*, Milano 1960, s. 398, 405, 633-640; Safâ, *Edebiyyât*, II, 776-794; Neffîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 103 vd.; Rypka, *HLL*, s. 202-209; a.mlf., "Hâqânîs Madâ'in Qasîde rhetorisch beleuchtet", *Ar.O*, XXVII (1959), s. 199-205; M. Ali Terbiyet, "Meşnevî ve Meşnevî-gûyân-ı İrân", *Ma'âlât-ı Terbiyet*, Tahran 1976, s. 257-263; Storey, *Persian Literature*, V/2, s. 382-399; N. V. Khanykov, "Mémoire sur Khâcânî poète persan du XIIe siècle", *JA*, IV (1864), s. 145 vd.; Hüseyin-î Dâniş, "Hâkânî", *İrânşehr*, III/11, Berlin 1293 hş., s. 11 vd.; Türcânîzâde, "Te'essürât-ı Hâkânî ez Şu'arâ-yi Tâzî ve Fârsî", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, X/10, Tebriz 1337, s. 105-120; Gaffâr-ı Kendelî, "Vâbestegî-yi Hâkânî bâ Gence", a.e., XXI/4 (1348), s. 319-344; a.mlf., "Hâkânî-î Şîrvânî ve Hânedân-ı Atâbekân-ı Âzerbâyçân", a.e., XXV/108 (1352), s. 427-467; M. Rifakatullah Khan, "Life of Khâqânî", *Indo-Iranica*, XII/2, Calcutta 1959, s. 24-44; Ahmed Ateş, "Hâkânî'nin Mektupları Der-gisi", *TTK Belleter*, XXV/98 (1961), s. 239-247; a.mlf., "Hâkânî", *İA*, V/1, s. 85-95; B. Reinert, "Meş'e-i Tecdid-i Maîla' der Kaşâ'id-i Hâkânî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, XII/2 (46), Tahran 1343 hş., s. 126-149; a.mlf., "Khâkânî", *EF* (İng.), IV, 915-916; Berât-ı Zencânî, "İşlâhât-ı Tıbbî der Âşâr-ı Hâkânî-î Şîrvânî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî-i Dânişgâh-ı Firdavsi*, XVII/1, Meşhed 1363 hş., s. 155-190.

TAHSİN YAZICI

HÂKANLILAR

(bk. KARAHANLILAR).

HAKEM

(الحكم)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "iyileştirmek amacıyla metnetmek, düzeltmek, hükmetmek" anlamlarına gelen *hükûm* masdarından türemiş bir sıfat olup "bilgisi ve adaletiyle nihâî hüküm veren" demektir. Bu kökten türeyen *hâkim* sıfatının da aynı veya benzer bir mânâ taşıdığı kabul edilmekle beraber aralarında fark bulunduğunu söyleyenler de vardır. Râgıb el-İsfahânî'ye göre hakem, hüküm vermekte maharet kazanmış bir kişi olup verdiği hüküm diğer şahısları bağlayıcıdır, hâkimin verdiği hüküm ise bağlayıcı değildir (*el-Müfredât*, "hkm" md.). Hakem ile hâkim arasındaki anlam farkına Halîl b. Ahmed ile ona atıfta bulunan Abdülkâhir el-Bağdâdî de temas etmiş ve bir hadise dayanarak (aş. bk.) hakem sıfatının Allah'tan başkasına nisbet edilemeyeceğini söylemişlerdir (bk. bibl.). Bağdâdî'ye göre ayrıca hakem kanun koyup hükmedendir ve bu yetki yalnız Allah'a mahsustur; hâkimde ise kanun koyma yetkisi yoktur. Ebû Süleyman el-Hattâbî, her iki terimi de aynı mânâda kabul edip "hükümün ve nihâî çözümün kendisine havale edildiği kişi" şeklinde açıklamıştır (*Şe'nü'd-du'â*, s. 61). Hakem, hâkim ve bazı âlimlere göre *hakîm* kelimelerinin temel anlamlarının ıslah etmek amacıyla zulme, fesda ve şerre engel olmak, bunu sağlamak için söz ve fiil ile müdahalede bulunmak ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Hüküm kelimesi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli sigalarla 210 yerde geçmektedir. Bunlardan yirmisi çeşitli fiil kalıplarıyla, on yedisi doğrudan doğruya "hüküm" şeklinde Allah'a nisbet edilmektedir. Üç âyette "hayrül-hâkimîn" (hâkimlerin en hayırlısı ve en isabetli karar vereni) ve iki âyette "ahkemül-hâkimîn" (hâkimlerin hâkimi, hüküm verenlerin en üstünü) terkipleriyle hüküm ve hakem kavramları O'na izâfe edilmiştir. Hakem ve hüküm Kur'an'da Resûl-i Ekrem'e, peygamberlere ve hüküm verme durumunda bulunan insanlara da nisbet edilmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hkm" md.). Bunun yanında kelimelerinin ve cümle kuruluşunun kusursuz, muhtevasının zengin olması, üstün sanat değeri taşıması

bakımından *ihkâm* kavramı Kur'an'ın kendisine, sûre ve âyetlerine izâfe edildiği gibi (Hûd 11/1; Muhammed 47/20; Âl-i İmrân 3/7) peygamberlere indirilen kitapların insanlar arasında hakemlik yapma rolüne sahip bulunduğu da ifade edilmektedir (el-Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/23). Bazı âlimler, hakeme şaşmaz ve yanılmaz mertebede hâkimlik mânası yükledikleri için olmalıdır ki onun Allah'tan başkasına nisbet edilemeyeceğini söylemişlerdir. Halbuki Kur'an'da karı ile koca arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümü amacı ile her iki taraftan birer hakemin belirlenmesi önerilmektedir (en-Nisâ 4/35). Mutlak adaleti gerçekleştirmek işi Allah'a mahsus olmakla birlikte güçleri nisbetinde insanların da hakemlik yapmalarının zaruri olduğu kabul edilmelidir.

Çeşitli âyetlerde Allah'a izâfe edilen hakemlik türleri içinde âhiretteki hakemliğin ağırlık kazandığı göze çarpmaktadır. Çünkü mutlak adaletin tecelli edeceği yer, hak-bâtıl mücadelesine sahne olan imtihan dünyası değil her türlü davranışın karşılığını bulacağı ve bütün sırların ortaya çıkacağı ebediyet âlemidir. İnsanlar arasındaki dinî ve ideolojik anlaşmazlıklara dünyada son vermek ve hakkı benimseyen toplumları gelip getirmek, en azından onların haklı olduğunu herkesin gözü önüne sermek ilâhî hakemliğin bir başka çeşididir. Nihayet insanlar arasındaki adaletin icrasını sağlayacak temel ilkeleri koyan bir hakemlik fonksiyonu da hakem isminin kapsamı içinde mütalaa edilmelidir.

Kütüb-i Sitte'de yer alan çeşitli hadislerde hüküm muhtelif sigalarla Allah'a nisbet edilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hkm" md.). Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in üzüntü ve sıkıntıyı gidermek için öğrettiği duanın başlangıç kısmı, ilâhî hükümün mutlaka geçerli oluşu yanında adalet niteliği taşıdığını da vurgular: "Allahım! Ben senin âciz kulunum, senin kulun olan bir baba ile bir annenin evlâdıyım. Bütün varlığım senin elindedir. Benim için verdiğin hüküm daima geçerli, hakkımdaki kararın daima adaletlidir" (*Müsned*, I, 391, 452). Esmâ-i hüsnâyî ihtiva eden Tirmizî rivayetinde hakem yer almışken ("Da'avât", 82) İbn Mâce'nin listesinde geçmemektedir. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin naklettikleri bir rivayete göre ashaptan Hânî b. Yezîd bir elçi heyetiyle birlikte Resûl-i Ekrem'in huzuruna gelince Resûlullah kendisine "Ebû'l-hakem" (hakemlerin pîri) denildiğini öğ-